

DÜZELTME

Bu makale Din Sosyolojisi Araştırmaları Dergisinin Cilt:3, Sayı:4 numaralı sayısında yayınlanmıştır. Yazarın isteği üzerine aşağıdaki düzeltme notu eklenmiştir.

**”Bu makale Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi İşlami Araştırmalar Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimler Anabilim Dalı Din Sosyolojisi Ana Bilim Dalında devam etmekte olan “Kutsal Mekan - Ticaret İlişkisi: Hacı Bayram Veli Camii/Türbesi Örneği” isimli tezden üretilmiştir.”

Din Sosyolojisi Araştırmaları

E-ISSN: 2791-8998

Cilt/Volume: 3, Sayı/Issue: 4, Yıl/Year: 2023 (Nisan/April)

Kutsal Mekân – Ticaret İlişkisi
Sacred Place – Trade Relationship

Mehmet Ata Mirzaoğlu
Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Doktora Öğrencisi, Ankara/Turkey

Makale Bilgisi – Article Information

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi/Date Received: 02/01/2023

Kabul Tarihi/Date Accepted: 05/04/2023

Yayın Tarihi/Date Published: 20/04/2023

Atıf / Citation: Mirzaoğlu, Mehmet Ata. “Kutsal Mekân – Ticaret İlişkisi”. *Din Sosyolojisi Araştırmaları* 3/4 (Nisan/April 2023) 73-94.

İntihal: Bu makale, intihal.net yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by intihal.net. No plagiarism detected.

CC BY-NC 4.0 | This paper is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial License

Öz

Çalışmamızda, mekân kavramının kapsadığı anlam, mekân tartışmaları, mekânın sosyolojisi, zaman ve mekân ilişkisi, kutsal kavramı ve kutsalın serüveni, kutsal mekânın belirlenmesinde insanın rolü ve kutsal mekânın önemi ele alındıktan sonra kutsal mekân ile ticaret ilişkisi irdelenmiştir. Bir arada yaşama gereksinimi duyan insanoğlu bunu bir mekân ile somutlaştırmaktadır. Mekâna verilen değer bireylerin mekândan kazandığı anlam yükü ile kıymet bulmaktadır. Mekânın insanoğlu için oluşturduğu bu değer insanların mekânı kutsal atfetmesine neden olmaktadır. Mekânların tüketim alanları olarak kullanılması ve kutsal olarak belirlenen ya da oluşturulan mekânların da bu kapsamda ele alınması neticesinde ticari faaliyetler belirginleşmektedir. Ticaretteki esas sistemin ihtiyaç duyulan mal ve hizmetlerin belli bir mekânda toplanarak ihtiyacını giderecek kişilere sunulmasını kapsamaktadır. Bu çerçevede kutsal mekân ile ticari faaliyetler arasında sıkı bir ilişki bulunup süreç içerisinde bu mekânlar ticari faaliyetlerin arttığı yerler olarak dikkat çekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Din Sosyolojisi, Mekân, Mekân Sosyolojisi, Kutsal Mekân, Ticaret.

Abstract

In our study, after discussing the meaning of the concept of place, discussions of place, the sociology of place, the relationship of time and place, the concept of the sacred and the adventure of the sacred, the role of man in the determination of the sacred place and the importance of the sacred place, the trade relationship with the sacred place has been examined. Human beings, who need to live together, embody this with a place. The value given to the place finds value with the meaning load that individuals gain from the place. This value created by the place for human beings causes people to attribute the place sacred. Commercial activities become evident as a result of the use of places as consumption areas and the handling of places designated or created as sacred in this context. The basic system of trade involves collecting the goods and services needed in a certain place and presenting them to the people who will meet their needs. In this context, there is a close relationship between the holy place and commercial activities, and these places attract attention as places where commercial activities increase in the process.

Keywords: Sociology of Religion, Place, Sociology of Place, Sacred Place, Commerce.

Giriş

Mekân, birçok bilim dalına konu olmuştur. Bu nedenle mekân her bilim dalının kendi perspektifinden açıklamaya çalıştığı önemli kavramlardan biridir. Tarihsel süreç içerisinde yer edinen insanoğlu kendi varlığını belirgin olarak hissettiği, yapıp etmelerinin somut bir yansıması ve yaşamını idame etmesi bakımlarından kurgusunu yapabileceği, kendi hayal dünyası veya inancıyla paralel olabilecek bir mekânda gerçekliğini sürdürmektedir.

Tarih sahnesinin baş figürü olan insanoğlu, iz bırakma güdüsüyle, yaşadığı mekâna kendinden bir şeyler katmak istemiştir. Bunun doğal sonucu olarak da yaşadığı mekâna, barınmanın ötesinde bir şeyler eklemiştir.¹ Mekânın insanoğlu tarafından sadece barınma olarak kullanılmadığı ve insanoğlunun kendisinden sonraki kuşaklara ya da toplumlara kendisinden izler bırakma çabası kıymete değer bir durum olarak değerlendirilmektedir. Bu sebeptendir ki Alver, mekânı insanın kendini gerçekleştirdiği ana dizge² olarak görmektedir. Sosyal ilişkiler ağı içerisinde olan ve sosyale göndermesi olan toplumda yaşamını devam ettiren varlık olarak insan, kendini bulduğu toplum içerisinde

¹ Melike Taşcıoğlu, *Bir Görsel İletişim Platformu Olarak Mekân* (Ankara: Dost Kitapevi Yayınları, 2020), 15.

² Köksal Alver, *Siteril Hayatlar* (İstanbul: Hece Yayınları, 2010), 17.

bu sürecini ileri kuşaklara aktarabilmesi için yeni mekânlar oluşturma çabasına girmeye devam etmektedir.

İnsanlar her ne şekilde olursa olsun mekânlar oluştururken söz konusu mekânlara anlamlar yüklemektedirler. Mekân, insanın yaşadıklarına anlam kazandırma çabasına malzeme vermekle³ birlikte mekânda yer edinenler tarafından yaşanmışlıklar anlam bulmaktadır.

Toplumsal mekânın toplumsal bir ürün⁴ olduğu ve kendi mekânını ürettiği⁵ gerçeğinden yola çıkarak insanların ya da toplumların mekân oluşturmak için girmiş oldukları çaba üretilen mekânları farklılaştırmaktadır. Bir çocuk parkından piknik alanlarına, oyun salonlarından kafelere, lokantalardan otellere, kütüphanelerden spor alanlarına, hediyelik eşya satan dükkânlardan devasa alışveriş merkezlerine, camilerden medreselere... vb. mekânlar toplumda farklı işlevleri yerine getirmektedir.

Mekânı inşa edilen bir şey olarak değerlendirdiğimizde toplumsal, psikolojik, teknik ve iktisadi yaşamı örgütlemiş⁶ olmaktadır. Böylece insanlarda oluşan duygunun pratiğe dönüşmesi, oluşturulan mekânlarla mümkün olmaktadır.

Mekân duygusu, cansız varlıklar olarak değerlendirilebilecek mekânları yükledikleri fonksiyonları nedeniyle tıpkı canlı organizmalar gibi yaşayan varlıklara dönüştürmektedir.⁷ Bu durum mekân ile insan arasında karşılıklı bir bilgi akışına sebebiyet vermektedir. Bilginin mekânda yayılmasını mekânsal süreç olarak ele aldığımızda bu bilginin yaratılması ise sosyal bir süreç⁸ olarak değerlendirilmektedir.

İnsanoğlunun oluşturduğu ve insanlar arası etkileşimi de barındıran en önemli mekânlardan olan şehir önemli mesajlar içermektedir. Lefebvre şehrin ve mekânların dili olduğunu vurgularken, şehrin yazdığını, buyurduğunu yani işaret ettiğini ve yine şehrin emrettiğini, şart koştuğunu⁹ ifade etmektedir. Şehrin, bulunduğu duvarların üzerine ve sokaklara yazıldığını belirten Lefebvre, kitabın hiçbir zaman bitmediğini ve içinde her zaman çok sayıda boş ya da yırtık sayfa olduğunu¹⁰ dile getirirken mekânın kurulması ve bu sürecin sürekli kendini yenilediği metaforunu yapmaktadır.

³ Şenol Göka, *İnsan ve Mekân* (İstanbul: Pınar Yayınları, 2001), 100.

⁴ Henri Lefebvre, *Mekânın Üretimi*, çev. Işık Ergüden (İstanbul: Sel Yayıncılık, 2020), 56.

⁵ Lefebvre, *Mekânın Üretimi*, 61.

⁶ Henri Lefebvre, *Kentsel Devrim*, çev. Selim Sezer (İstanbul: Sel Yayıncılık, 2021), 95.

⁷ Göka, *İnsan ve Mekân*, 18.

⁸ İhan Tekeli, *Mekânsal ve Toplumsal Olanın Bilgibilimi Yazıları* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2010), 22.

⁹ Henri Lefebvre, *Şehir Hakkı*, çev. Işık Ergüden (İstanbul: Sel Yayıncılık, 2020), 66.

¹⁰ Lefebvre, *Kentsel Devrim*, 116.

Toplumsal mekânın, üretim tarzına müdahale etmesi söz konusu olsa da üretim tarzıyla birlikte değişmektedir. Toplumsal mekân toplumlarla birlikte değiştiğinden bir tarihe sahiptir. Hala yazılmayı bekleyen bir tarihtir bu.¹¹ Mekânın süreç içerisinde bazı değişim ve dönüşümler yaşadığı, mekân ile ilgili yapılan tüm çalışmaların farklı mekân çalışmalarına ışık tuttuğu ve bu yazma sürecinin her daim var olduğu gerçeği mekânın insanoğlunun vazgeçilmez unsuru haline getirmektedir.

1. Mekân Nedir?

1.1. Mekân Tartışmaları

Bilimin dilinin, zamanı ve uzay koordinatları içindeki değişmeyi ifade ettiği bilimsel felsefe düzeyindeki bu genelleme çerçevesinde bilimlerin de bu düzeyde ele alınması ile her bilimin mekân boyutlarına zorunlu olarak yer vermesi gerektiği¹² düşünülebilir. Bu durum, Paden'in, "bir şeyin ne olduğunu bize anlatan bilgiden daha çok yorumun kendisidir."¹³ ifadesinde de anlaşıldığı gibi, bir kavram farklı anlamları barındırabilmektedir.

Mimari anlamda mekân, soyut bir nitelik göstererek genelde bir geometrik ilişkiler dizisi ve uzamsal bir biçimleniş olarak ele alınır. Bu yaklaşım mekânı duvar, döşeme, tavan ya da kent ölçeğinde bakacak olursak, doluluklar, boşluklar, caddeler, binalar olarak tanımlamaya çalışır. Mekân içinde yer alan her olay ise her türlü ekonomik, toplumsal ve ideolojik içeriğinden soyutlanmış olarak sadece bir dizi eylem¹⁴ olarak tarif edilir.

Günümüz coğrafyacılarının çoğu, mekânın coğrafya disiplini açısından merkezi, ayrıcalıklı hatta tanımlayıcı bir kavram olduğunu ileri sürmektedirler. Bir coğrafya ve Antropoloji profesörü olan Harvey, iddia edilen bu görüşün zorlama ve yanlış yönlendirmelere açık olduğunu belirtmektedir. Ona göre özellikle fizik ve kozmoloji başta olmak üzere çoğu fen bilimi ve mühendislik dalları, mekân kavramıyla uzun süredir iç içedir. Mekân kavramı aynı şekilde felsefe, edebiyat, antropoloji ve daha başka pek çok sosyal bilime kadar uzanan bir düşüncenin nesnesi haline geldiğini¹⁵ ifade etmektedir. Harvey, daha çok şehirleşme, kent mimarisi, kültürel değişim, çevre ve sosyal değişim, mimarlık ve kent planlaması üzerine çalışmalarını sürdürerek mekân sosyolojisi alanında adından söz ettirmektedir. Bu sebeple de çalışmamız açısından önemli bir yere sahiptir.

¹¹ Lefebvre, *Mekânın Üretimi*, 25.

¹² Tekeli, *Mekânsal ve Toplumsal Olanın Bilgibilimi Yaşları*, 26.

¹³ William E Paden, *Kutsalın Yorumu*, çev. Abdurrahman Kurt (İstanbul: Sentez Yayınları, 2008), 11.

¹⁴ Hakkı Yurtcu, *Çağdaş Kapitalizmin Mekânsal Örgütlenmesi* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005), 13-14.

¹⁵ David Harvey, *Sermayenin Mekânları Eleştirel Bir Coğrafyaya Doğru*, çev. Başak Kıcırd vd. (İstanbul: Sel Yayıncılık, 2022), 277-278.

Birçok bilim dalı, coğrafik mekânın varlığını çalışma alanları içerisinde coğrafik mekânın bir boyutu olan bir noktaya uzaklık ile yani bir boyutlu mekân içinde incelemektedirler. Dolayısıyla uzaklık kavramının üzerinde durulması da mekân anlayışının açıklanmasına yardımcı olacaktır.¹⁶ Bir nesnenin bir diğerine uzaklığı tek yönlü bir mesafe ölçmekle anlamlılık kazanmamaktadır. Bu durum mekân kavramını mikro düzeyde incelemeye benzer. Çünkü olay sadece iki nesneyi değil birbirinden farklı uzaklıklara sahip nesnelere içermekte ve nesnelere kendi boyutları nedeniyle merkez olarak seçilecek noktanın belirlenmesi olayın ne kadar girift bir yapıda olduğunu göstermeye yeterli olacaktır.

R. Williams'ın *Kara Dağların İnsanları* isimli romanından aktarıldığı şekilde “Parmaklarını bu yosun kaplı kum taşına sıkıca bastır. Bu taş, bu yeşillik ve bu kırmızı toprakla bu yer kavranmış, yapılmış ve yeniden yapılmıştır. Oluştukları zamanlar birbirinden farklıdır, ama hepsi şu an buradadır.”¹⁷ Edebiyat alanında ürün olarak ortaya çıkan hikâye ve roman türlerinde her olay ve olay örgüsü belli bir zaman ve mekânda gerçekleşir. Bu sebeple edebiyat mekân konusunu temel alarak birçok edebi ürün üretme girişiminde bulunmuştur. Ayrıca şiirde de hissedilir derecede etkilerini göstermektedir. Edebiyatta geçen mekân kavramı belli bir yeri tanımlamakta olup farklı yazarlarca tasvirlerle konu olmuştur. Betimleme ile ortaya çıkan ve kişilerin hayal dünyasında yer edinmeyi amaçlayan mekânlar edebiyat alanında önemini her zaman korumaktadır.

Filozoflar, mekân kavramının mekânın içinde ve kendinde mutlak mekân olmadığını ve bu sebeple de içinde bir mekân barındırmadığını uzun yıllar fark etmişlerdi. Bu durumu “Köpek kavramı havlamaz!” şeklinde ifade ederek somutlaştırmışlardır. Mekân kavramı gerek soyut gerekse zihinsel ya da toplumsal olsun, olası bütün mekânları belirtir ve ima eder.¹⁸ Ayrıca insan-çevre birlikteliği ya da etkileşimini temel alan bir anlam dünyasını¹⁹ ifade etmektedir.

Mekân sadece çevresel ve mimari bir kaygıdan ibaret olmayıp nesne ve hareketlerimizle işgal edilmeyi bekleyen, değerlerimize ve inançlarımıza, anlatılarımıza ve stratejilerimize nüfuz eden bir parçamızdır. Bu sebeptir ki karmaşık bir olgu²⁰ olarak değerlendirilmektedir.

¹⁶ Tekeli, *Mekânsal ve Toplumsal Olanın Bilgibilimi Yazıları*, 25.

¹⁷ Harvey, *Sermayenin Mekânları*, 209.

¹⁸ Lefebvre, *Mekânın Üretimi*, 306.

¹⁹ Tarık Demir, “Jeopolitikte Mekân Kavramı”, *Avrasya Terim Dergisi* 8/1 (2020), 1-7.

²⁰ Simon O'Meara, *Mekân ve Müslüman Şehir Hayatı Fes Labirentinin Sınırlarında*, çev. Hatice Orman Topçu (İstanbul: Açılımkitap Yayınları, 2014), 23.

1.2. Mekânın Sosyolojisi

Sosyoloji toplumsal gerçeklik içerisinde varlığını sürdürürken, sosyolojinin bilimler sınıflandırmasında nerede olduğu ya da nasıl anlaşılması gerektiği tartışılmıştır. Sosyal hayatın tüm alanlarında insanların ilişki içerisinde olduğu tüm süreçler sosyolojinin kapsamı içerisine girmektedir. Comte, sosyolojiyi bilimlerin “kraliçesi” olarak görmekte iken Urry ise toplumbilimlerinin “kavşağı” kavramsallaştırmasını yaparak sosyolojinin daha demokratik ve sıradan metaforunu tercih etmektedir. Sosyoloji, insan yaşamının toplumsallığının kökleriyle ilişkili argümanların, bulguların ve kuramların bir araya getirilebileceği bir yerdir.²¹ Sosyolojinin tanımı ve farklı bilim alanlarına ait bir kavram olan mekânın yeniden yorumlanmasına olanak tanınması açısından “kavşak” metaforu kıymetli görülmelidir. Birbirinden farklı disiplinlerin mekân tanımlamalarını insan zihnine, somutlaştırarak topluma ve toplumun daimî üyesi olarak insanın birbirleriyle ve nesne ile ilişkilerine yönlendirerek adeta bir “buluşma noktası” sunmuştur.

Alver’e göre sosyoloji, insanın zaman ve mekândaki eylemlerinin toplumsal izdüşümünü araştırır. Ona göre sosyoloji mekânın, insan ve topluma etki derecesini dikkate alır.²² Mekânın oluşturulması neticesinde mekânın insan ve toplumla olan etkisini ve zıt ilişkisini ele alması açısından sosyoloji bütünleştirici bir rol üstlenmiştir. Bu sebeple Alver, mekân sosyolojisinin, mekân kavramını, onu yapılandıran, oluşturan, belirleyen, biçimlendiren, dönüştüren farklılaştıran toplumsal, siyasi, ekonomik ve kültürel etmenlerle birlikte analiz ettiğini²³ ifade etmektedir.

Mekânın kendiliğinden var olmadığı, kendisini oluşturan, somutlaştıran ve nesiller boyunca devamını sağlayacak olan insan tarafından “mekân” haline getirildiği bu sebeple de “mekân” adıyla tanımlandığı²⁴ göz ardı edilmemelidir.

Tekeli, sosyal süreçlerin belli bir mekânda oluştuğunu ve bu sebeple mekândan etkilendiğini ileri sürerek bu sürecin sosyo-mekânsal olduğu düşüncesini vurgulamaktadır. Bu kapsamda içinde bulunduğu mekânın özelliklerinden de etkilenecek gelişen sosyo-mekânsal sürecin mekânı yeniden ürettiğini ifade etmektedir.²⁵

²¹ John Urry, *Mekânları Tüketmek*, çev. Rahmi G. Ögdül (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1999), 158.

²² Alver, *Siteril Hayatlar*, 11.

²³ Alver, *Siteril Hayatlar*, 22-23.

²⁴ Taşcıoğlu, *Bir Görsel İletişim Platformu Olarak Mekân*, 29.

²⁵ Tekeli, *Mekânsal ve Toplumsal Olanın Bilgibilimi Yazıları*, 80.

Simmel boş bir mekâna anlam kazandıran toplumsal etkileşimlerdeki mekânsal biçimlerin, bir mekânın eşsiz niteliği; bir mekânın mekânsal olarak “çerçevelenmiş” parça ve etkinliklere bölünebilme biçimleri; toplumsal etkileşimlerin mekân içine yerleştirilebilme düzeyi; özellikle kentteki yakınlık/uzaklık derecesi ve görme duyusunun rolü; konumların değişme olanağı ve özellikle “yabancı” gelişinin sonuçları şeklinde beş temel özelliğini çözümleyerek mekânı, toplumsal örgütlenmenin mekândan koparılması nedeniyle giderek önemini yitiriyor olarak görme eğilimindedir.²⁶ Mekân oluşturma, mekâna değer katma, mekânla var olma veya mekânı aktarma noktasında insanın rolü yadsınamaz. Belli bir mekânda varlık sürecini devam ettiren toplum aynı mekân içerisinde gerçekleşen ziyaretçiler değişim yaşayabilmekte ve söz konusu mekâna verilen ilk anlamda farklılıklar oluşabilmektedir. Bu sebeple Simmel’in üzerinde durduğu husus toplumsal örgütlenme sağlayan toplumun bağlı oldukları tarihsel ve kültürel bağlar koparıldığı takdirde mekânın o toplum için önemini yitiriyor olmasıdır. Fakat farklı bir toplum bahse konu mekân için yeni anlamlandırmalar yapabilir ve bu anlamlandırma süreci her zaman geçerliliğini koruyacaktır.

Rob Shields mekânın sınırlı bir alana gönderme yaptığını belirtmektedir. Ayrıca “toplumsal mekân” ya da felsefi anlamda “mekân” (space) kavramının İngilizce’de birçok dilbilimsel zorluklar yarattığına da dikkat çekmektedir. Shields bu bağlamda mekânsal inşayı betimlemek için “sosyal mekânlaşma”²⁷ kavramını ortaya atmaktadır.

İnsan ilişkilerinin sahnesi olarak mekân, kutsal olanı kutsal olmayandan, topluma ait olanı özel olandan, erkeklerin olanı kadınlardan, kadınların olanı erkeklerden, aileyi ona yabancı olan her şeyden ayıran sınırları içerir.²⁸ Simmel’e göre, insan daima önce bir şeyleri ayıran ve sonra ayırdığı şeyleri yeniden bir araya getiren ve böylece sınır oluşturan bir varlıktır. Ona göre, insan bir şeye sınır çizerken aynı zamanda sınırı aşmaktadır.²⁹

Mekânın toplumsal olayların içinde geçtiği sosyal olgu³⁰ olarak tanımlanması gerçekliği olan ve insanların gerek birbirleriyle olan ilişkisi gerekse toplumlar arası ilişkileri kapsamı nedeniyle yaşanmışlıkları barındırmaktadır. Sosyal olgu olması insanlığın tarihsel ve toplumsal süreç içerisinde sokak, mahalle, bir kent veya kentin tüm çehresi, devlet ve beraberinde devletin tüm argümanları, yönetsel süreçler, aile, eğitim, ekonomi, hukuk, din gibi toplumsal kurumlar hep mekân

²⁶ Urry, *Mekânları Tüketmek*, 20; İ. Emre Işık - Yıldırım Şentürk (ed.), *Öznel, Durumlar ve Mekânlar Toplum ve Mekân: Mekânları Kurgulamak* (İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 2008), 15.

²⁷ Işık - Şentürk, *Öznel, Durumlar ve Mekânlar*, 17.

²⁸ Göka, *İnsan ve Mekân*, 100.

²⁹ Burhanettin Tatar, “Kutsal Mekân: Fenomenolojik Bir Analiz”, *Milel ve Nihal* 14/2 (2017), 8-22.

³⁰ Yırtıcı, *Çağdaş Kapitalizmin Mekânsal Örgütlenmesi*, 1.

çerçevesinde gerçekleşmektedir. Daha özeldir insanların zaman geçirdikleri ya da zamanlarını değerlendirdikleri spor alanları, tüketim yerleri (lokanta, kafe vb.), kütüphaneler, tarihi, turistik ve kutsal sayılan yerleri ziyaret etmeleri gibi geniş bir sosyal alanı kapsayan mekânlar kullanılan ve tüketilen yerler olarak varlığını sürdürmektedir.

1.3. Zaman ve Mekân İlişkisi

Bir şeyin var olmasından önce, ona ait zaman da var olamaz³¹ der Eliade. Çünkü zaman var olan eşya için geçerli bir kavramdır. Konumuz açısından baktığımızda mekânın ürün olarak ortaya çıkarılması, var edilmesi, üretilmesi ve zamanla bire bir ilişkili olan tarih seyrinde toplumların kullanımına sunulması zamanın etkin bir rol almasını sağlamaktadır. Bu sebeple zaman ve mekânın doku olarak birbirinden ayrılmadığını ifade eden Lefebvre mekânın zaman içerdiği ve zamanın da mekânı içerdiğini³² vurgulamaktadır.

Mekân ve zaman insan varoluşunun temelini oluşturmakta olup toplumsal olgular olarak değerlendirilmelidir. Bu sebeple mekân ve zaman bireysel olarak değil, toplumsal olarak örgütlenmişlerdir. İnsan yaşamının her alanına etki ederek sosyal hayatta doğrudan fark edilmesi güç olgulardır. Solunan hava gibi inşaları çevreler ve sararlar. İnsanlar nefes aldıklarında bunu düşünerek yapmazlar doğal süreç gibi varlığını gizli olarak yürütmektedir. Bu nedenle farkına varılmaları, içerdikleri anlam boyutları, her türlü toplumsal eylemi nasıl etkileyip, dönüştürdüklerini ilk temasta fark etmek zordur. Ancak toplum içindeki her olay ve örüntü kaçınılmaz bir biçimde mevcut mekân ve zaman anlayışı ile bağlantılıdır. Toplumun kendisini yeniden üretmesini sağlayan güçler ile mevcut mekân-zaman anlayışı arasında güçlü bir bağ vardır.³³

Bir kavram olarak mekân zihinsel olanla kültürel olanı, toplumsalla tarihseli birbirine bağladığı³⁴ için bu bağın oluşması ve devam etme süreci belli bir zaman aralığında olduğundan mekân ve zamanın sıkı ilişki içerisinde olduğu belirginleşmiş olur.

Bireysel veya toplumsal eylemlerin gerçekleşme alanı olanı mekânsal boyut, insanın yönelimlerine etki ederek zamanın işaret ettiği gibi insan eylemini anlamada temel bir kategori ve analiz birimi olarak öne çıkar.³⁵ Vurgusu yapılan mekânın zorunlu olarak zamana nitelik katması³⁶ husu-

³¹ Mircea Eliade, *Kutsal ve Dindışı*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay (Ankara: Gece, 1991), 56.

³² Lefebvre, *Mekânın Üretimi*, 141.

³³ Yırtıcı, *Çağdaş Kapitalizmin Mekânsal Örgütlenmesi*, 66.

³⁴ Lefebvre, *Mekânın Üretimi*, 25.

³⁵ Alver, *Siteril Hayatlar*, 11.

³⁶ Urry, *Mekânları Tüketmek*, 41.

sunu irdelediğimizde mekânda paylaşımda bulunan hem bireylerin hem de mekânın ruhu etkili olmaktadır. Mekânda geçirilen zamanın değerini belirleyen etmenler zaman ve mekânın bizatihi kendileri olduğu gibi algılayan, algılanan ve algıyı aktaran faktör olarak bireylerin kendileridir. Her sosyal çevre zaman ve mekânı değerli kılmamaktadır.

İnsanların mekânlarda yer edinirken belli bir vakit geçirmektedirler. Bu zamansal algının mekânın amacı ve konumuyla yakından ilişkisi vardır. Zamanın değer kattığı mekânda verilen bilgiyi algılama süreci de değişir.³⁷ Zaman geçirilen mekân içerisinde birçok uyaran vardır. Bu uyarılar, çevredeki bilgi ve nesnelere insanın algı süreci ile karşılaşır ve bu durum mekânsal algının zamansal boyutuyla ilişkili olur.

Zamanın, insanın en derin varoluşsal boyutunu meydana getirdiğini ifade eden Eliade, zamanın insanın kendi varoluşuna bağlı olduğunu vurgulayarak bu durumun bir başlangıç ve sona sahip olduğu kanaatini taşımaktadır.³⁸ Doğum ve ölümle ifade edilen zamansal süreç sosyal ilişkiler çerçevesinde bireysel kimliğin oluşmasına etki etmektedir. Harvey'in, "buraya aitim" dediği mekân ve "benim yaşam öyküm" ya da "tarihçem" dediği zaman kimliğin konumlandığı yeri göstermesi³⁹ açısından kıymetli görülmektedir.

Mekân-zaman anlayışına bakıldığında modernliğin ve geleneksel toplumların anlayışı arasında önemli bir fark olduğunu ve geleneksel toplumlarda mekân ve zamanın toplumsal yaşama içkin olduğunu belirten Yırtıcı, arada herhangi bir dolayım olmadığını ifade eder. Ayrıca toplumsal gündelik yaşamın kriterlerinin doğrudan bulunduğu "yer" in coğrafi ve kültürel özelliklerine, iklim koşullarına, gece-gündüz ya da mevsimlerin döngüselligi gibi zamanın doğal ritmine bağlı olduğunu bu sebeple de toplumsal yapının sürekliliği ve ritmi ağırlıklı olarak ekonomik olgular tarafından belirlendiğini⁴⁰ ileri sürerek ekonomiye önemli atıflarda bulunmaktadır.

2. Kutsal ve Kutsal Mekânın Ortaya Çıkışı

Kutsal kavramı günlük hayatta kullanılmakla beraber hangi manayı içerdiği konuşmaların seyri içerisinde anlam bulmaktadır. Fakat kutsal ile neyin kastedildiği ele alınması gereken bir durumdur.

³⁷ Taşcıoğlu, *Bir Görsel İletişim Platformu Olarak Mekân*, 172.

³⁸ Eliade, *Kutsal ve Dindışı*, 51.

³⁹ Harvey, *Sermayenin Mekânları*, 163.

⁴⁰ Yırtıcı, *Çağdaş Kapitalizmin Mekânsal Örgütlenmesi*, 59.

“Kut” kelimesine “sel-sal” eklenerek ortaya çıkan yeni kavram “kutsal”ı oluşturmuştur. "Kut" eski Türkçede fırsat, hayır, bereket⁴¹ anlamlarında kullanılmaktadır. Kutsalın tezahürü dünyayı ontolojik olarak kurduğundan⁴² insanlar kutsala gönderme yaparken farklı nesnelere öne sürerek kutsallık atıflarında bulunmaktadırlar. Bu sebeple “kutsal”dan sonraki her kavram o varlığa kutsiyet katmış olmaktadır. Kutsal vatan, kutsal yerler, kutsal metinler, kutsal mekânlar, kutsal gerçeklikler vb. gibi kavramlar bu durumu örnekler niteliktedir.

Sosyal ilişkiler ağı içerisinde sosyale göndermesi olan ve toplumda yaşamını devam ettiren varlık olarak insanın, kendini bulduğu toplum içerisinde bu sürecini ileri kuşaklara aktarabilmesi için bazı sosyal düzenleri yaşamak zorunda olduğu bir gerçektir. Söz konusu toplumsal düzenin sağlanmasında nelerin etkili olduğu üzerine insanlık tarihi boyunca farklı görüşler ileri sürülmüştür. Toplumsal düzeni sağlamada o toplumun örf ve adetleri, toplum içerisinde oluşan ahlaki kurallar ve hukuk sistemi etkili olduğu gibi toplumun dini yaşayışı da önemli bir etkiye sahiptir. Geçmiş toplumlar neyin kutsal neyin kutsal dışı olduğunu ortaya koyacak belli düzenlemeler ortaya koymuşlardır.

Her insan topluluğunun bir dünya kurma girişimi olduğunu ifade eden Berger, dinin önemli bir yer işgal ettiğini⁴³ ifade etmektedir. Din toplumsal olanı sistemleştirirken ortaya koyduğu kurallar çok fazla farklılık göstermemektedir.

Bilinen tüm dinsel inançların benzer nitelikler gösterdiği ve dinsel düşüncesinin insanlarda kutsal ve kutsal olmayan şeklinde ikili bir ayrıma gitmesine sebep olduğu düşünülmektedir. Kutsal denildiğinde sadece tanrılar ya da ruhlar algılanmamalı; bir kaya, bir ağaç, bir pınar, bir çakıltaşı vb. herhangi bir şey kutsal olabilmektedir.⁴⁴ Onların kutsallığı hizmet ettikleri topluma göre değişebilmektedir.⁴⁵ Mitolojik bazı ayrıntılara girmeden şu hususu açıklamakta fayda var. Tarih boyunca her toplum dini yaşantı içerisinde girdiği bilinmektedir. Din, vazgeçilmez bir yaşayış biçimi olarak hem toplumları etkilemiş hem de toplumdan etkilenmiştir. Dinin gerçekliği ile birlikte kutsal-kutsal olmayan ayrımları yapılmıştır.

Tillich'e göre anlamayı gerçekleştiren bir fiil veya anlamın objesi, şartsız anlamın taşıyıcısı olduğu ölçüde kutsal sayılmaktadır. Söz konusu eylem veya obje, şartsız anlamı dile getirmediği

⁴¹ Mustafa Çevik, “Kutsal’ın Anlam Alanı”, <https://drmustafacevik.blogspot.com/2012/10/kutsalın-anlam-alanı.html> (2012).

⁴² Eliade, *Kutsal ve Dindışı*, 2.

⁴³ Peter L. Berger, *Kutsal Şemsiye Dinin Sosyolojik Teorisinin Ana Unsurları*, çev. Ali Coşkun (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2011), 51.

⁴⁴ Emile Durkheim, *Dinsel Yaşamın İlk Biçimleri*, çev. Özer Ozankaya (İstanbul: Cem Yayınevi, 2010), 65.

⁴⁵ Paden, *Kutsalın Yorumu*, 49.

ölçüde dindışı olarak tanımlanmaktadır.⁴⁶ Bu sebeple bir şeyin kutsal olarak tanımlanmasında anlamın her fiilin kutsal kabul edilmesi yatmaktadır.

Bir toplumda veya kültürde, korunup kollanması gündelik yaşamın, hatta yaşamın üstünde tutulan ve büyük saygıyla değer verilen nesnelere, kişiler, fikirler, semboller ve yaşantılar kutsal olarak tanımlanmakta ve kutsal kavramı dinle sınırlı tutulmamaktadır. Bayrak, vatan, yurtseverlik, aile vb. dünyevi şeyleri de kutsallaştırılabilmektedir.⁴⁷ Tillich'in de ifade ettiği nihai ilgi bu şekilde izah edilebilir.

Kutsal, eşyanın ve tecrübelerin mutad aleminden ayrı olan şey anlamına gelmesi ile dinsel kültürlerin kutsal yerleri ve aktivitelerinin diğer bütün yer ve aktivitelerden ayrılmasına neden olmuştur. Mukaddes mekâna girmek kutsal olanla karşılaşmak anlamına geldiğinden sonsuz derecede uzak olan uzaklığı kaybetmeksizin kendisini yakınlaştırır ve hazır kılar.⁴⁸ Burada kutsal mekânın kutsalla olan ilişkisi belirgin bir hal almış olur.

Toplumların yaşantılarını devam ettirdikleri sosyal mekânlar kapsamında her mekânın kutsal kabul edilmediği açıklamalarını yaptıktan sonra toplum tarafından kutsal mekân olarak kabul edilen yerlerin nasıl ortaya çıktığı hususu üzerinde durmamız gerekmektedir. Çünkü her birey farklı özelliklere sahipken toplumsal karakterler de farklılaşmaktadır. Anlam arayışı içerisine giren insanoglu dünyayı anlamlandırmak için sembol ve işaretlerin izinden gitmektedirler.

Sembolizm büyük ölçüde saf duyu-algularının, tecrübemizde bulunan daha ilkel unsurlar adına semboller görünümünü altında kullanılması ile ilgilidir.⁴⁹ Kutsal mekân bir kutsalın tecrübesinde bir sembol⁵⁰ olarak kullanıldığında ortaya çıkışı insanoglu için önemli sonuçları olacaktır.

Kutsal mekânlar söz konusu olduğunda öne çıkan sembollerden biri de mabed olmaktadır. Taşpınar, mabedin insanla Tanrının manevi anlamda buluştuğu mekânlar olarak anlam bulduğunu ve Tanrı'ya en yakın olan dış dünyadan ayrı özel yerler olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca dinlerin mabedlere yüklemiş oldukları bu anlamın "Tanrının evi" ile özdeşleştiği ve bu manaya kaynaklık eden dinlerin dilsel farklılıklarına rağmen ortak olduklarını⁵¹ belirtmiştir. Mukaddes mekâna girmenin kutsal olanla karşılaşmak olduğunu vurgulayan Tillich, kutsal mekânda sonsuz derecede uzak

⁴⁶ Paul Tillich, *Din Felsefesi*, çev. Zeki Özcan (Bursa: Alfa Yayıncılık, 2000), 91.

⁴⁷ Selçuk Budak, *Psikoloji Sözlüğü* (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2005), 476.

⁴⁸ Paul Tillich, *İmanın Dinamikleri*, çev. Fahrullah Terkan (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016), 25.

⁴⁹ Alfred North Whitehead, *Sembolizm Anlamı ve Etkisi*, çev. Ramazan Ertürk (Ankara: Ayrıntı Basımevi, 2019), 31.

⁵⁰ Rabia Mert, *Kutsal Bir Mekân Olarak Kudüs* (Ankara: Eski Yeni Yayınları, 2018), 48.

⁵¹ İsmail Taşpınar, *Dinler-Tarih ve Sembolizm* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2020), 111.

olanın, uzaklığını kaybetmeksizin kendisini yakınlaştırdığını⁵² ileri sürerek soyut olanın somutlaşmasını yani insan ve toplumda tezahürünün gerçekleştiğini göstermektedir.

Joel P. Brereton kutsal mekânın bütün dinlerde yer aldığını ve evrensel bir nitelik taşıdığını söylemektedir. Ayrıca dinlerde kutsal kabul edilen yerlerin mekân olma açısından diğer yerlerden farkının olmadığı ancak bu yerler her şeyden önce belirlenmiş ve diğer yerlerden ayrılmış alan olması açısından değerlendirilmesi gerektiği önem kazanmaktadır. Bu yerler insanların ibadet ettiği ya da oraya yöneldiği için kutsal kabul edildiği⁵³ göz ardı edilmemelidir.

Kutsal mekâna dair söylenenler çerçevesinde gerek bireysel ve toplumsal çabalarla gerekse Yaratıcının yönlendirmesi ile keşfi yapılan veya inşa edilen mekânların kutsallık kazanması o mekânın anlamlandırılması ile yakından ilişkilidir. Mekâna atfedilen kutsallık birey ve toplumların zihin dünyasını etkilediğinden yeryüzünde zaman seyrinde önemi yadsınamaz. Bu sebeple kutsal mekânın önemi ve özelliklerini açıklamaya çalışacağız.

2.1. Kutsal Mekânın Önemi

Yalın “mekân”ın olmadığını belirten Urry, sadece farklı türden mekânlar, mekânsal ilişkiler veya mekânsallaşmalar olduğunu⁵⁴ söyleyerek kavramın içermiş olduğu manayı somutlaştırmaktadır. Mekân kavramını çalışmamız açısından ele aldığımızda kutsal mekân bu farklı türlerden birini içermektedir.

Sembolik anlamı dolayısıyla bir merkezi temsil eden kutsal mekân, dindar insanın bilinmezlerle dolu dünyada hayatını kurabilmesi için sabit bir noktanın varlığına ihtiyaç duyması ile ilintilidir. Nitekim insan, kutsal mekân ile bir başlangıç noktası elde etmekte ve hayatını bu noktadan başlayarak kurmaktadır.⁵⁵ Dünya hayatı bireysel yaşantıya uygun olmayan formatta karmaşık bileşenlerden oluşur. Bireyler arası ilişkiler olduğu gibi toplumsal ilişkiler ve toplumlararası ilişkiler de söz konusu olmaktadır. Geniş anlamda düşündüğümüzde bu ilişkiler ağı bir sosyal düzeni gerekli kılmaktadır. Tarih serüveni toplumsal düzenin kurulma yöntemlerini izah etmekte olup bu durum konumuz dışında olduğundan değerlendirmeye tabi olmayacaktır. Fakat sosyal düzenin kurulması ilahi kaynaklı olduğu gibi toplumsal yaşantı ile birlikte şekil alan ve ahlakileşen noktalara gelme çabası da bulunmaktadır. Bu sebeple evrensel ahlak yasalarının varlığı tartışılmış ve bu yasaları uygulayıcı olarak belli bir toprak parçası üzerinde bulunan devletler bunun takipçisi olmuştur.

⁵² Tillich, *İmanın Dinamikleri*, 25.

⁵³ Mert, *Kutsal Bir Mekân Olarak Kudüs*, 13.

⁵⁴ Urry, *Mekânları Tüketmek*, 97.

⁵⁵ Mert, *Kutsal Bir Mekân Olarak Kudüs*, 57.

Merkez olmadan, boş vakit uğraşlarına, kutlamalara, bilgiye, sözlü veya yazılı aktarıma, icat etmeye ve yaratmaya yer yoktur.⁵⁶ Kutsal mekânların merkez olarak belirlenmesi farklı reaksiyonlar olarak değerlendirilmekte ve dünyada anlam çabasına değer katmaktadır.

Kutsal yerler dini hayatın merkezi olması özelliği ile insan hayatına yön veren ve anlam kazandıran yerler olmuştur. Dini mensubiyet farklılaşsa da insanlar için ihtiyaç duyulan yerler olmuş ve kutsal duygusu insan tecrübesinin bir parçası olmuştur.⁵⁷ Kutsal mekânlar, dini tecrübelerin anlamının kendisinde saklandığı birer hafıza mekânı ve umut kapısı haline gelirler.⁵⁸ Bir mekân olarak kutsal yerler toplumdaki misyonu sebebiyle insanlara hayatı anlamlandırır. Kutsal duygusuna sahip insanlar bu duyguyu anlamlandıracak somut mekân arayışına girmektedir. Dini inanç bu noktada bu bağı sağlayacak mekânları sağlamaktadır.

Kutsal mekânın fonksiyonlarını ele aldığımızda öncelikle; merkez olarak tanımlanmasının uygun görülmesi ile insanlar tabiatlarının vermiş olduğu duygularla eylemlerini anlamlandırarak ve ona yön verecek güç ve ilgi noktalarına gereksinim duymaktadır. Gerçek ile buluşturma noktası olarak beliren bu yerler insanlardaki iancın oluşmasına neden olmaktadır. İkinci olarak Tanrı ile iletişim yeri olarak tanımlanan bu mekânlar insanların hayatını etkileyen bir öneme sahip olmaktadır. İnsan, yapısında bulunan özellikleri itibarıyla kutsal duygusunu içinde barındırmaktadır. Kutsal ile iletişim içinde olmak insanların istediği durumlardan biridir. Tanrı'nın daha derin hissedildiği yerler olan kutsal mekânların varlığı bu kapsamda ortaya çıkmaktadır.⁵⁹

Mekân, insanın hem fiziksel ihtiyaçlarını karşılayan bir ev hem de zihinsel ve duygusal ihtiyaçları karşılayan bir barınak görevi üstlenmektedir. Duygu ve düşüncelerini, kültürünü ve yaşama ilişkin edinimlerini sahip olduğu mekâna yansıtmak isteyen insan, bunu başarabilme yollarının keşfini her gün sürdürmektedir.⁶⁰ Mekâna ait bu değerlendirme neticesinde kutsallık kazanmış bir mekânın bireylerinin yaşamsal edinimlerine yapmış olduğu etkileri ile önemli bir görevi ifa ettiği görülmektedir. Kutsal mekân duygu yüklüdür. Bu duyguyu gerek tarihsel mirasından gerekse yaratıcı ile irtibat kurma ile alsın kutsal mekânlar insanları etrafında toplayarak bir dayanışma özelliği göstermektedir. Bu sebeple Mert, kutsal mekânların güçlü yönünü açıklarken ilk önce sahip oldukları tarihsel miras/geçmişini⁶¹ saymaktadır.

⁵⁶ Lefebvre, *Kentsel Devrim*, 93.

⁵⁷ Ali Erbaş, "İslam Dışı Dinlerde Hac", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5 (2002), 97-121.

⁵⁸ Tatar, "Kutsal Mekân: Fenomenolojik Bir Analiz", 19.

⁵⁹ Mert, *Kutsal Bir Mekân Olarak Kudüs*, 15.

⁶⁰ Taşcıoğlu, *Bir Görsel İletişim Platformu Olarak Mekân*, 16.

⁶¹ Mert, *Kutsal Bir Mekân Olarak Kudüs*, 16.

Mekânı kullanan insanların onu, nasıl ve hangi amaçla kullandığına bağlı olarak ve mekânı kullananların söz konusu mekânla kurduğu ilişkilere göre gerçek anlamını bulmaktadır.⁶² Kutsal mekânlar ziyaret edenin çok olduğu, orada farklı ritüellerin yapıldığı yerler olarak görülse bile insanın iç dünyasına dönüş bir anlam arayışında etkin rol almaktadır.⁶³ İnsanın kutsal mekânları ziyaretleri neticesinde ortaya çıkan ilişkisinin temelinde Kutsal arama duygusu⁶⁴ vardır. Böylece insan Kutsal'dan talep etme, isteme, yakarma, af dileme, mahcubiyet, acizlik, vb. duyguları kutsal mekânlarda daha yoğun yaşamaktadır. Kutsal mekânları ziyaret eden kişilerin huzur buldukları yerler olarak değerlendirilmesi sosyal işlevleri bakımından kıymetli görülmektedir.

Lefebvre “iletişim yalnızca iletilebilir olandan gayrısını iletmez”⁶⁵ diyerek verilmek istenen mesajın, mesajı verende mevcut olması gerektiğini vurgulamaktadır. Kutsal mekânların da yüklenmiş oldukları mesajlar ile insanlara anlatmak istedikleri vardır. Kutsal mekân bu mesajları barındırmakta ve bunu somut göstergeler şeklinde sunmaktadır.

Joel P. Brereton dini bir işlevi yerine getiren mekânların kutsal olduğunu ve burada kutsalın tecrübe edildiğine inanılması ile de dini hayatın ayrılmaz bir parçası haline geldiğini söylemektedir. Bu sebeple bir yerin kutsal olarak anılması için o yerin insanlarda duygusal tepki uyandıran bir güç taşıması gerektiği⁶⁶ üzerinde durmaktadır. Bu sebeple kutsal yerlerde, Tanrı'nın gücünün odaklandığı görüşü kabul edilmektedir. Zira kutsal mekânlar, bu güç itibarıyla insan hayatında dönüştürücü bir rol üstlenmektedir.⁶⁷

Tekeliye göre bir nesne ancak diğeri ile ilişki içinde olduğunda bir değere sahip olur. O, bir nesnenin kendisine ilişkin özelliklerinin olmadığını onun diğerleri ile olan ilişkinin belirlediğini⁶⁸ ifade etmektedir. Mekân, insanları bir araya topladığı ve insanların zaman içinde ortak bir değeri olduğu için cemaatsel ilişkileri barındırmaktadır.⁶⁹ Mekânla birlikte anlam kazanan öteki varlıklar gibi, insanın da kendini mekânıyla açıklamaya çalıştığını, yaptıklarında, düşündüklerinde mekânın büyük payı olduğunu⁷⁰ söyleyebiliriz. Bir “şey”in tanımlanmasında “öteki”lerin varlığı önemli bir

⁶² Işık - Şentürk, *Öznel, Durumlar ve Mekânlar*, 169.

⁶³ Mert, *Kutsal Bir Mekân Olarak Kudüs*, 44.

⁶⁴ Hüseyin İ. Yeğin, “Din Psikolojisi Açısından Kutsal Mekân İnsan İlişkisi”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 27 (2012), 53-91.

⁶⁵ Lefebvre, *Kentsel Devrim*, 37.

⁶⁶ Mert, *Kutsal Bir Mekân Olarak Kudüs*, 15.

⁶⁷ Mert, *Kutsal Bir Mekân Olarak Kudüs*, 16.

⁶⁸ Tekeli, *Mekânsal ve Toplumsal Olanın Bilgibilimi Yazıları*, 85.

⁶⁹ Alver, *Siteril Hayatlar*, 21.

⁷⁰ Göka, *İnsan ve Mekân*, 40.

gerçekliktir. Çünkü her nesne başkasıyla bilinir ve tanımlanır. Kendini bulunduğu mekânla tanımlayan birey aslında ait olduğu yeri yani tarafını belirler. Aynı tarafta olanların benzer tutumları da mekânın bireylerde oluşturduğu ortak algıdan kaynaklanmaktadır. Bu noktada Eliade, dindar olan ile olmayanın farkını tespit edebilmek için her ikisinin kutsal mekâna karşı tavırlarının kıyaslanmasının⁷¹ belirleyici unsur olduğunu ifade etmektedir.

3. Kutsal Mekân ve Ticaret İlişkisi

Bu bölümde insanlar arasındaki ticari faaliyetler ve ticaretin tarihi serüvenine girmeden, mekân olarak da ortaya çıkan ticari alanların özellikle kutsal mekân çerçevesinde nasıl bir yer edindiği, sonrasında kutsal mekânın ticareti faaliyetlerin gelişimini ele alacağız. İnsanlar gerek bireysel gerekse toplumsal bazı ihtiyaçlara sahiptir. İhtiyaç sahibi insanların bu ihtiyaçlarını giderme isteği ve arzusu ticaretin ortaya çıkmasında önemli bir adım olarak görülmektedir.

Ticaretteki esas sistemin ihtiyaç duyulan mal ve hizmetlerin belli bir mekânda toplanarak ihtiyacı giderecek kişilere sunulmasını kapsamaktadır. Günümüz dünyasında özellikle teknolojinin gelişmesi ile farklı hizmet alanları ortaya çıkmış olsa da çalışmamız açısından üzerinde durulmayacaktır. Çalışmamızda, gelişen ticaret ağlarıyla birlikte birçok yerde konumlanan, yer edinen yani mekân olarak varlığını hissettiren yerlerin kutsal mekân çevresini tercih etmeleri hususları üzerinde durulacaktır.

Ticaret yerlerinin mekân olarak var olmaları o hizmeti alan kişiler için önemli bir işlevi beraberinde getirmektedir. Çünkü sabit bir mekâna sahip olmak alıcılar açısından zamanın değerlendirilmesi olarak da düşünülebilir. Çünkü ürüne hızlı erişim ve hizmetin yerine getirilmesi ticari faaliyetleri canlı tutmaktadır.

Mal ve hizmetlerin değişimi⁷² olarak tanımlanan ticaret insanlık tarihinde eskilere dayanmaktadır. Paranın nasıl geliştiği konusunda ekonomi metinlerinde takasa⁷³ gönderme yapılmaktadır. Özellikle paranın toplumda yer edinmesinden önce ihtiyaçların giderilmesinde kullanılan takas önemli bir hizmet alanını ortaya çıkarmıştır. Dünyada nüfusun artması paralelinde ihtiyaçların da giderek artmasına ve dolayısıyla “pazar” diye adlandırılan mekânların oluşmasına sebep olmuştur. Pazar yerlerinin insanlar arasındaki ilişkileri etkilediği, değişen dünya düzeninde durumun ticari olarak değerlendirilmesine ve dolayısıyla tüccarların tarih sahnesinde yer bulmasına katkı sağlamıştır.

⁷¹ Eliade, *Kutsal ve Dindışı*, 43.

⁷² Kudret Emiroğlu - Suavi Aydın, *Antropoloji Sözlüğü* (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2003), 802.

⁷³ Charles Eisenstein, *Kutsal Ekonomi Dönüşüm Çağında Para, Armağan ve Toplum*, çev. Sinem Gül (İstanbul: Okyanus Yayınevi, 2022), 29.

Yırtıcı, parayı mekân ve zamanı paranteze almanın aracı olarak tanımlamaktadır. Ona göre para, ekonomik ilişkilerin mekân ve zamandan bağımsız, soyut bir düzlemde gerçekleşmesini sağlar.⁷⁴

Ticaret toplumlar için önemli olmakla beraber ticarete kullanılan paranın ne olduğu da merak duygusu uyandırmaktadır. Eisenstein paranın toplumsal bir nesne olduğunu belirterek fiziksel olarak hiçbir şey olmadığını fakat toplumsal olarak neredeyse her şey olduğu⁷⁵ vurgusunu yapmaktadır.

Ortaçağ Avrupa'sından itibaren tüccarları da kapsayan meydan, pazar ve hal etrafında ticaret şehirleri kurulmuş ve sanayileşme ile birlikte bu mekânlar kent hayatında kentin kırsal çevresiyle ilişkilerini sağlayan bir işleve sahip olmaktaydı.⁷⁶ Tüccarların toplumun ihtiyaçlarını gidermede yekalalmış oldukları bu fırsat zenginleşecek yeni zümreleri de oluşturacaktır. Dünyada gerçekleşen büyük değişimler yeni ticari alanlara kapı aralamakta ve yeni arayışlarla kıtalar arası ticaret gelişmiş olacaktır.

Tarih sahnesinde İslam'a ve Müslümanlara yönelik başlatılan Haçlı Seferleri'nin neden ve sonuçlarını zikretmeden bu seferlerin konumuz açısından ortaya çıkardığı değişimleri incelediğimizde, Haçlı Seferleri yeni kentlerin doğmasına ya da eskilerin yeniden canlanmasına neden olmuştur. Özellikle ekonomik işlevler açısından baktığımızda ticari yollar üzerinde oluşturulan duraklar, ulaşım yolları arasındaki bağlantılar, deniz ve nehir çevresindeki limanlar yaşamsal öneme sahip mekânların oluşması açısından farklılık oluşturmaktadır. Bu merkez eski feodal kaleye (Roma ordugahı), önemli askeri ya da dini yapıların yakınına inşa edilen dükkanlarla pazaryerinden oluşan ve gelen malların bekletilmeden ulaşması gereken yerlere gönderilmek üzere yüklendiği yeni mahalledir. Ortaçağ ticaretinin gelişmesinin en önemli nedeni kentlerin hızlı gelişimidir. Bu sebeplerden ötürü ortaçağ tüccarları zenginleşmeye başlamıştır.⁷⁷

H. Planitz'a göre, tüccarlar 13. yüzyılda pazaryerini kent merkezi yapmakla yetinmediklerini bunun yanında bütün kentin onun çevresinde inşa edilmesini sağladıklarını⁷⁸ ifade etmiştir. Aynı şekilde tüketimin ve tüketicinin üretilmesi⁷⁹ anlamında kutsal mekânların etrafında üretilmiş olan

⁷⁴ Yırtıcı, *Çağdaş Kapitalizmin Mekansâl Örgütlenmesi*, 40.

⁷⁵ Eisenstein, *Kutsal Ekonomi*, 45.

⁷⁶ Lefebvre, *Şehir Hakkı*, 72.

⁷⁷ Jacques Le Goff, *Ortaçağ Tüccarları ve Bankerleri*, çev. Oğuz Adanır (Ankara: Doğubatı Yayınları, 2020), 20.

⁷⁸ Goff, *Ortaçağ Tüccarları ve Bankerleri*, 137.

⁷⁹ Işık - Şentürk, *Öznel, Durumlar ve Mekânlar*, 143.

yeni mekânlar kent merkezi olarak değişime uğramıştır. Mekân çeşitli olay ve nesnelerin sunulduğu bir servis⁸⁰ halini alarak dönüşüm geçirmiş olur.

Görüşmeler, bir malın alınıp satılmasında gerçekleşen pazarlıklar ve yine insanlar arası ticaretler uygun mekân arayışına girip varlığını oluşturur. Bu sebeple tüccarlar her dönemde kendilerine özgü ve sürekli kendini yenileyen tarzlarda üretken gruplar oluşturdular.⁸¹ Tüccarların bu girişimleri daha fazla kar elde etmede kullandıkları stratejileri oluşturmaktadır. Her mekânın kendine has özellikleri bulunmakla beraber mekânın insanlar tarafından nasıl değerlendirildiği de önemlidir. Özellikle kutsal mekânları ziyaret eden bireyler mekânda zaman geçirirken insan fıtratından gelen fizyolojik bazı ihtiyaçlarını giderdikleri gibi, kutsiyet atfettikleri dinlerinin gereğini de yerine getirdikleri için psikolojik olarak da doyuma ulaşmış olmaktadır. Ayrıca söz konusu kutsal mekânı hatırlatıcı hediyelik eşyaları alıp mekân-insan bağına oluşturma çabasına girmiş olmaktadır.

Mekânın değer yüklü olması⁸² ile yeni anlamlara ulaşması aynı zamanda tüketimin de alanı olmakta ve mekân tüketimi⁸³ ile ticaret alanlarının oluşmasına sebebiyet vermektedir. Çünkü kapitalist üretim biçimlerinin ve ilişkilerinin dönüşümü, kaçınılmaz bir biçimde tüketim biçimleri ve ortamlarını da dönüştürmüştür.⁸⁴

Müzelerin geçirmiş asıl işlevlerinden uzaklaştığı gibi kutsal mekânlar da tüketilmeleri neticesinde zamanla asıl işlevinden uzaklaşma tehlikesini barındırmaktadır. Müzelerde pazarlama, sponsorluk ve halkla ilişkiler öne çıkan hususlar olduğundan bu yeni işlevlerinden dolayı müzeler ticarileşmeye doğru yönelmişlerdir. Müze ziyareti yapıldığı esnada sunulan hizmetler bunun en bariz örneğidir. Böylelikle müze ziyareti önemini yitirirken, müzelerin ziyaretçiler tarafından nasıl kullanıldığı başka bir deyişle nasıl tüketildiği daha fazla önem kazanmaktadır.⁸⁵ Kutsal mekânların etrafındaki hizmet noktalarının artması da bu şekilde değerlendirilebilir. Amaç kutsal mekânın tanıtımının yapılması mı, daha fazla ziyaretçi çekerek tüketici kitlesi oluşturmak mı? Kutsal mekânlar asıl önemini kendi geçmişinden tarihsel ve kültürel mirasından almaktadır. Kutsal mekânların etrafında yapılan peyzaj çalışmaları neticesinde cazibe merkezi haline getirilmesi ziyaret edecek kişilerin sayısını artırma çabası olarak kabul edilebilir.

⁸⁰ Yırtıcı, *Çağdaş Kapitalizmin Mekansâl Örgütlenmesi*, 75.

⁸¹ Lefebvre, *Mekânın Üretimi*, 230.

⁸² Alver, *Siteril Hayatlar*, 20.

⁸³ Alver, *Siteril Hayatlar*, 29-30.

⁸⁴ Yırtıcı, *Çağdaş Kapitalizmin Mekansâl Örgütlenmesi*, 17.

⁸⁵ Işık - Şentürk, *Öznel, Durumlar ve Mekânlar*, 188.

Eski toplumlar toprağa dayalı ekonomi ile varlıklarını sürdürürken sonrasında ürünlerin dolaşımına imkân veren bir ekonomiye geçiş yapmışlardır. Bu geçiş süreci beraberinde gerek fiziksel gerekse sosyal hareketliliği getirmiştir.⁸⁶ Mekân, doğrudan insanın varlık alanı ve toplumsal yeriyile irtibatlıdır.⁸⁷ Kutsal mekânlar oluşturdukları bu alan ile toplumsal bir çekim gücüne sahip olmaktadır. Kutsal mekân ziyareti yapılarak bir işlev yerine getirilirken mekânda yapılan alışveriş de kutsal mekânın temel amacı dışında da kullanılarak yeni bir tüketim mekânı oluşturmaktadır.

Taşcıoğlu mekânların, içinde bulunulmaktan keyif alınan, çalışılan, toplanılan, yemek yenen, alışveriş yapılan, yeni çevrelerle buluşulan yerler olma haline de geldiğini⁸⁸ söylerken haksız değildir. Kutsal mekânların da bu kapsamda ele alınması gerekmektedir. Kutsal ile bağ kurmak isteyen ve duygu yoğunluklarını yaşamak isteyen bireyler ziyaretlerini yaparken mekânda uzun zaman geçirmek istemektedirler. Bu durum çevrede yine “mekân” olarak tanımlayacağımız kafe ve restoranların varlık göstermesine neden olmaktadır.

Mekânın insan ve toplum olaylarıyla yoğrulu bir boyut olduğu bu sebeple toplumsal ve insani edimle birlikte değerlendirilmesi gerektiği göz önünde bulundurulduğunda mekân, verili bir durum olan yerin yeniden yorumlanması, yeniden biçimlenmesine işaret etmektedir.⁸⁹ Mekânı yeniden yorumlamak, mekâna yeniden biçim vermek ve mekânı güzelleştirmek mekâna değer katmak olduğu gibi mekânın tarihsel köklerinden gelen bir özelliğe sahip olmasıyla da ona sahip çıkarak sonraki kuşaklara aktarmak demektir. Bu özelliğiyle mekânın kutsiyet kazanmış olması farklı sebeplerle ziyaretçi kabulüne neden olmaktadır. Her kutsal mekânın farklı ziyaret edilme nedenleri vardır. Ziyaret edilen kutsal mekânlar bir merkez oluşturması sebebiyle farklı hizmet alanlarının da merkezi olmaktadır.

Sonuç

Mekân kavramı birçok bilimsel alanda tartışılmış ve söz konusu alanlar farklı tanımlamalar getirmiştir. Fakat tüm anlamlar incelenirse de önemli olan mekânın var olması ve insan tarafından bilinmesi ve nihai olarak insan tarafından kullanım şekline göre tekrar anlamlandırılması ya da mana yüklü olmasıdır. Bu özellikler mekânı çok yönlü kılmaktadır.

Mekân canlıdır, tıpkı insanlar gibi. Mekân fiziksel olarak var olur, büyür, gelişir ve değişir. Her toplum tarafından farklı anlamlar yüklenir, kullanılır yer olur mahal olur, anlatılır söz olur, değer

⁸⁶ Yırtıcı, *Çağdaş Kapitalizmin Mekansâl Örgütlenmesi*, 35.

⁸⁷ Alver, *Siteril Hayatlar*, 11.

⁸⁸ Taşcıoğlu, *Bir Görsel İletişim Platformu Olarak Mekân*, 30.

⁸⁹ Alver, *Siteril Hayatlar*, 18.

olur; terk edilir yok olur. Mekân, insanı etkiler kimlik olur, insandan etkilenir inşa olur. Mekân yüklendiği mana ile insanda derin duyguların oluşmasına neden olur. İnsanların tarihsel bir mekânı gezerken söz konusu tarih insana bir şeyler anlatır. Mekân ile aynı dili konuştuğumuzda bizde duygusal yoğunluk başlar. Tarihsel mekânın dili için tarihi bilmek önemlidir. Çünkü tarih yaşanmışlıklar, başarılar ve kayıplardır.

İnsanoğlu dünyada tarih yazma ve bunu sonraki kuşaklara aktarma eğilimindedir. Bunu yaparken bir mekân kurmakta ve mekâna anlamlar yüklemektedir. Mekân inşa edilen bir şey olarak tanımlanmakta ve bu süreç her zaman sürekliliğini korumaktadır. Bu sebeple zaman kavramından ayrı düşünölmeyen mekân, tarihsel süreci mekânsal alana bağlamaktadır.

Mekâna kutsallık özelliğinin verilmesi noktasında “kutsal” ile irtibatın sağlandığı “yer” olarak mekân, toplumda önemli işlevleri yerine getirmektedir. Böylece insanoğlu yaratıcısını bilmekte ve O’nun belirlediği sınırlar içerisinde yaşamını sürdürmektedir. İnsanların yaratıcısından “talep etme” davranışının yoğun olarak yaşandığı kutsal mekânlar duygusal ve davranışsal etkilere neden olmaktadır.

Kutsal mekânlar dini hayatın merkezi olarak kabul edilmekte ve bu özelliği ile inananları etrafında toplayarak gündelik hayatta yerini bulmaktadır. Kutsal’dan talep yerleri olarak tanımlanabilecek kutsal mekânlarda derin duygular yaşanmaktadır. İnsanların kutsal mekânlardaki davranışları, sosyal ilişki ve iletişimini etkilemektedir.

Bir arada yaşama zorunluluğu bulunan insanoğlu bu özelliği neticesinde sosyalleşerek ihtiyaçlarının giderilmesi noktasında da birbirine muhtaç şekilde hayatını idame ettirmektedir. Süreç içerisinde insanlar ellerindeki malları kendi ihtiyaçları doğrultusunda takas ederek ticari faaliyetlere başlamışlardır. Paranın icat edilmesi neticesinde kurumsallaşan ekonomi, ticari faaliyetlerin şeklini değiştirmiştir. Böylece tüketim merkezleri oluşmuş ve pazarlar yeni mekânları meydana getirmiştir. Paranın toplumsal hayatta varlığı insanlar arası ticareti etkilediği gibi yine insanlar arasındaki sosyal ve davranışsal ilişkilerin şekillenmesinde etkili olmuştur. Parayı ve ticari hayatı yönetme güdüsü her türlü mekânın ticari olarak kullanılmasına ve dolayısıyla bu mekânların insanlar tarafından tercih edilmesine sebep olmuştur.

Mekânsal yapılanmalar ekonomik gerçekliği belirleyicisi olmakta ve bu durum kutsal mekânları da kapsamaktadır. Kutsal mekânları çevreleyen ticari faaliyet merkezleri bu mekânları ziyaret edilenler tarafından sıkça kullanılmakta ve bu durum kutsal mekânların amacı dışında kulla-

nımına neden olmaktadır. Kafe, restoran, hediyelik eşya satışı yapan dükkânlar bunun bariz örnekleridir. Böylece kutsal mekân etrafındaki ticari yerlerin sayısı ve çeşitliliği artmakta, insanlar mekân oluşturmakta ve bu mekânları tüketmektedir.

Kaynakça

- Alver, Köksal. *Siteril Hayatlar*. İstanbul: Hece Yayınları, 2. Basım, 2010.
- Berger, Peter L. *Kutsal Şemsiye Dinin Sosyolojik Teorisinin Ana Unsurları*. çev. Ali Coşkun. İstanbul: Rağbet Yayınları, 4. Baskı., 2011.
- Budak, Selçuk. *Psikoloji Sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 3. Basım, 2005.
- Çevik, Mustafa. “Kutsal’ın Anlam Alanı”. <https://drmustafacevik.blogspot.com/2012/10/kutsalın-anlam-alanı.html> (2012). <https://drmustafacevik.blogspot.com/2012/10/kutsalın-anlam-alanı.html>
- Demir, Tarık. “Jeopolitikte Mekân Kavramı”. *Avrasya Terim Dergisi* 8/1 (2020), 1-7.
- Durkheim, Emile. *Dinsel Yaşamın İlkel Biçimleri*. çev. Özer Ozankaya. İstanbul: Cem Yayınevi, 1. Baskı., 2010.
- Eisenstein, Charles. *Kutsal Ekonomi Dönüşüm Çağında Para, Armağan ve Toplum*. çev. Sinem Gül. İstanbul: Okyanus Yayınevi, 2. Baskı., 2022.
- Eliade, Mircea. *Kutsal ve Dindışı*. çev. Mehmet Ali Kılıçbay. Ankara: Gece, 1. Basım, 1991.
- Emiroğlu, Kudret - Aydın, Suavi. *Antropoloji Sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1. Baskı., 2003.
- Erbaş, Ali. “İslam Dışı Dinlerde Hac”. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5 (2002), 97-121.
- Goff, Jacques Le. *Ortaçağ Tüccarları ve Bankerleri*. çev. Oğuz Adanır. Ankara: Doğubatı Yayınları, 2. Baskı., 2020.
- Göka, Şenol. *İnsan ve Mekân*. İstanbul: Pınar Yayınları, 1. Basım, 2001.
- Harvey, David. *Sermayenin Mekânları Eleştirel Bir Coğrafyaya Doğru*. çev. Başak Kıcırd vd. İstanbul: Sel Yayıncılık, 3. Baskı., 2022.
- Işık, İ. Emre - Yıldırım Şentürk (ed.). *Öznel, Durumlar ve Mekânlar Toplum ve Mekân: Mekânları Kurulamak*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 1. Baskı., 2008.
- Lefebvre, Henri. *Kentsel Devrim*. çev. Selim Sezer. İstanbul: Sel Yayıncılık, 7. Baskı., 2021.

- Lefebvre, Henri. *Mekânın Üretimi*. çev. Işık Ergüden. İstanbul: Sel Yayıncılık, 6. Baskı., 2020.
- Lefebvre, Henri. *Şehir Hakkı*. çev. Işık Ergüden. İstanbul: Sel Yayıncılık, 4. Baskı., 2020.
- Mert, Rabia. *Kutsal Bir Mekân Olarak Kudüs*. Ankara: Eski Yeni Yayınları, 2018. 978-605-5978-57-0
- O'Meara, Simon. *Mekân ve Müslüman Şehir Hayatı Fes Labirentinin Sınırlarında*. çev. Hatice Orman Topçu. İstanbul: Açılımkıtap Yayınları, 2014.
- Paden, William E. *Kutsalın Yorumu*. çev. Abdurrahman Kurt. İstanbul: Sentez Yayınları, 2008.
- Taşcıoğlu, Melike. *Bir Görsel İletişim Platformu Olarak Mekân*. Ankara: Dost Kitapevi Yayınları, 2. Baskı., 2020.
- Taşpınar, İsmail. *Dinler-Tarih ve Sembolizm*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2. Baskı., 2020.
- Tatar, Burhanettin. "Kutsal Mekân: Fenomenolojik Bir Analiz". *Milel ve Nihal* 14/2 (2017), 8-22.
- Tekeli, İhan. *Mekânsal ve Toplumsal Olanın Bilgibilimi Yazıları*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1. Baskı., 2010.
- Tillich, Paul. *Din Felsefesi*. çev. Zeki Özcan. Bursa: Alfa Yayıncılık, 1. Baskı., 2000.
- Tillich, Paul. *İmanın Dinamikleri*. çev. Fahrullah Terkan. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 3. Baskı., 2016.
- Urry, John. *Mekânları Tüketmek*. çev. Rahmi G. Ögdül. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1. Baskı., 1999.
- Whitehead, Alfred North. *Sembolizm Anlamı ve Etkisi*. çev. Ramazan Ertürk. Ankara: Ayrıntı Basımevi, 1. Baskı., 2019.
- Yeğın, Hüseyin İ. "Din Psikolojisi Açısından Kutsal Mekân İnsan İlişkisi". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 27 (2012), 53-91.
- Yırtıcı, Hakkı. *Çağdaş Kapitalizmin Mekansâl Örgütlenmesi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1. Baskı., 2005.